

Anayasal Değişimin Suistimali ve Otoriterleşme: Anayasa Mahkemesi Üzerinden Bir Okuma

Abdulkadir Yıldız

Öz: Anayasayı anayasal sınırlar çerçevesinde günün koşullarına göre yorumlamak yaşayan anayasa anlayışının sonucudur. Bundan başka değişen siyasi ve toplumsal koşullar anayasa değişikliğini veya yeni bir anayasayı gerektirebilir. Öte yandan diğer kurumlar gibi anayasal yorumun veya anayasa değişikliğinin de bağlamından kopması anayasallık bağlamında bir tartışmayı gündeme getirir. Anayasa değişikliğinin şekli ve maddi sınırlarının yanında bir bütün olarak değişimin liberal sınırlarda kalması bu açıdan önem gösterir. Başka bir deyimle, resmi değişiklik prosedürüyle yapılan değişikliğin yanında yorum yoluyla ortaya çıkan değişimin de liberal sınırlarda kaldığı sürece anayasallığından söz edilebilir. Bunun aksi ise anayasal değişimin bir bütün olarak otoriterleşmeye hizmet etmesidir. Anayasal değişimin bir yöntem olarak kullanılması ile denge ve denetim mekanizmalarının yürütme organı lehine erozyonu, güçler ayrılığının yozlaşması, yargının bağımsızlığının zayıflaması, hülasa liberal anayasal demokrasinin dayandığı temel kurumların dejenere edilmesi söz konusu olur. Modern liderlerin otoriterleşme eğilimleri meşruluk arayışını da içerdüğinden liberal anayasacılığın kurumlarının da kullanılması suretiyle bahsedilen dejenerasyon ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de Anayasa Mahkemesi, denge ve denetim fonksiyonunu yerine getirerek iktidarı sınırlandırıyor ve özgürlüklerin korunmasını sağlıyor. Anayasa Mahkemesi’nin özgürlük yönündeki kararları hak temelli anayasal yorumdur. Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanması ise hukuk devleti ilkesinin temel görünümüdür. Anayasa Mahkemesi kararlarına uyulmaması, hem özgürlük yönündeki anayasal değişimi engeller hem de hukuk devleti ilkesinde yol açtığı aşınma ile otoriterleşmeye hizmet eder.

Anahtar Kelimeler: Anayasal Değişim, Otoriterleşme, Anayasal Erozyon, Türk Anayasa Mahkemesi, Anayasal Yorum.

Abstract: Interpreting the constitution within constitutional boundaries according to contemporary conditions is a result of the living constitution approach. In addition, changing political and social conditions may necessitate constitutional amendments or even a new constitution. However, just as with other institutions, detaching constitutional interpretation or constitutional amendments from their context raises discussions within the framework of constitutionality. It is important for any constitutional change to remain within liberal boundaries, as well as within the formal and substantive limits of constitutional amendments. In other words, as long as the change arising from interpretation remains within liberal boundaries, in addition to changes made through the formal amendment procedure, it can be considered constitutional. Otherwise, the entire process of constitutional change serves authoritarianism. The use of constitutional change as a method can lead to the erosion of checks and balances in favor of the executive branch, the corruption of the separation of powers, the weakening of judicial independence-in short, the degeneration of the fundamental institutions that support liberal constitutional democracy. Modern leaders’ tendencies toward authoritarianism, combined with their quest for legitimacy, result in this degeneration through manipulation of the institutions of liberal constitutionalism. In Türkiye, the Constitutional Court exercises its function of checks and balances, thereby ensuring the limitation of governmental authority and the protection of fundamental freedoms. The Constitutional Court’s rulings in favor of freedom represent a rights-based constitutional transformation. The implementation of the Constitutional Court’s decisions is a fundamental aspect of the rule of law principle. Failure to comply with the Constitutional Court’s rulings not only hinders constitutional transformation toward freedom but also fosters authoritarianism by causing erosion in the rule of law principle.

Keywords: Constitutional Change, Authoritarianism, Constitutional Erosion, Turkish Constitutional Court, Constitutional Interpretation.

@ Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, akadiryildiz@erbakan.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-6262-7090>

DOI: 10.12658/M0763
insan & toplum, 2025.
insanvetoplum.org

Başvuru: 28.10.2024
Revize: 28.11.2024
Kabul: 06.01.2025
Erken Baskı: 20.03.2025

Giriş

Anayasallığı niteleyen birçok sıfatın kullanılması yaygın hale geldi (Şirin, 2022). Bunun bir nedeni anayasallığın bir ideoloji, teori veya kurum ya da hepsini birden içerecek şekilde anlaşılmasından ileri geliyor (Ortega, 2016). Bu sebeple anayasallığın veya liberal anayasacılığın tersi bir kavramsallaştırma da yine anayasallık üzerinden yapılıyor (Ginsburg & Huq, 2018). Otoriter anayasacılık, otokratik anayasacılık, liberal olmayan (*nonliberal*) anayasacılık gibi bir dizi terim bu bağlamda kullanılabilir. Demokratik rejimlere yönelik niteleme çoğunlukla rejimlerin anayasal nitelikleri açısından da sonuç doğuruyor. Dolayısıyla dünyada demokratik rejimlerde var olan gerileme, anayasal kurumların erozyonu üzerinden tartışılıyor. Anayasal demokrasinin erozyona uğrayan kurumlarından biri de anayasal değişimdir.

Anayasa kavramı gibi anayasal değişim de farklı şekillerde tanımlanıyor. Örneğin Doyle, Türk literatüründeki yaygın ayrımı (maddi-şekli anayasa) benzer şekilde hükümet fonksiyonlarıyla ilgili kurallar (*informal constitution*) ile normlar hiyerarşisinin üstünde yer alan (*master-text constitution*) kurallar ayrımı yapıyor (Doyle, 2017). Bundan yola çıkarak anayasal değişimin de iki yönünden söz ediyor: Birincisi, anayasanın anayasada öngörülen usulle değiştirilmesi veya yeni bir anayasa yapılması; ikincisi ise resmi değiştirme prosedürü kullanılmaksızın anayasanın değişmesidir (*informal constitutional change*) (Doyle, 2017). Aslında bu ikinci boyut bir ölçüde anayasanın uygulanmasına işaret ediyor. Uygulama bağlamındaki değişim, anayasal yoruma yetkili kurumların anayasayı yeniden yorumlamasıdır. Graber bunu “yarı formel anayasal değişim” (*semiformal constitutional change*) olarak niteliyor (Graber, 2013). Benzer şekilde, anayasa kuralları ile anayasal normlar ayrımı yapan Bernal, anayasal değişimi formel açıdan anayasa kurallarındaki, informel açıdan ise anayasada öngörülen usul izlenmeden ve anayasa metni değişmeden ortaya çıkan değişiklik olarak belirtiyor (Bernal, 2014). Bernal’ın belirttiği informel değişiklik şekillerinden biri de yorum yoluyla anayasal değişimdir (Bernal, 2014). Yorum yoluyla liberal anayasacılık sınırlarında kalacak bir değişim ortaya çıkabileceği gibi liberal anayasacılıkla bağdaşmayan bir değişiklik de olabilir. Bağdaşmayan değişiklik, anayasal değişimin dejenerasyonu/yozlaşması anlamına gelir.

Bir kurucu iktidar sorunu olan anayasanın değiştirilmesi, anayasa yapımı (asli kurucu iktidar) ve anayasa değişikliği (tali kurucu iktidar) şekillerinde ortaya çıkar. Anayasanın değiştirilmesi her ne kadar tali kuruculuk ile özdeşleştirilmekteyse de bu çalışmada kavram, anayasa yapımını da kapsayacak şekilde kullanılmaktadır. Zira çalışmada odaklanılan konu yeni bir anayasa yapımı (*replacement*) veya anayasanın formel usulle değiştirilmesi (*amendment/reform*) değil, -kısmi veya bütüncül- anayasal değişimin otoriterleşme ile ilişkisidir. Kaldı ki anayasanın yeniden yapılması

anlamındaki bütüncül değişiklik de anayasa yazımı (*constitutional drafting*) bağlamında düşünülebilir. Anayasa değişikliğinin bu ilk boyutu David Landau'nun Türkçeye genel olarak "suistimalci anayasacılık" (*abusive constitutionalism*) olarak çevrilen makalesinde tartıştığı kavrama karşılık geliyor (Landau, 2013).

Anayasal değişimin ikinci boyutu ise anayasa değişikliği yöntemi izlenmeksizin anayasanın değişmesidir. Başka bir deyimle anayasanın (anayasa kanunu) metni değişmeksizin anayasanın lafzıyla bağdaşmayan bir uygulama veya yorumun ortaya çıkmasıdır. Değişimin kaçınılmazlığı, doğrudan metni değişmese bile en azından yorum boyutuyla anayasa açısından da geçerlidir (Schwartz, 2022). Anayasa kanunu değişmeksizin ortaya çıkan değişim liberal anayasacılıkla bağdaşır nitelikteyse bu, siyasi anayasanın bir parçası olarak görülebilir. Bu durum liberal anayasacılıkla çatışmadığından dejenerasyon bağlamında değildir.

Öte yandan yargısal yorumun değişmesi olgusu, pekala anayasa yargısında tartışılabilir (*constitutional adjudication*). Ne var ki buradaki değişiklik, olağan içtihat değişikliğinin ötesinde değerlendirilmelidir. Bu değerlendirme ise bahsedilen değişimin ne ölçüde anayasacılıkla bağdaştığı üzerinden yapılmalıdır. Başka bir deyimle, resmi prosedüre uyulmaksızın anayasanın değiş(tiril)mesi, temel hak ve özgürlüklerin korunmasına mı, yoksa rejimin anayasal demokrasiden uzaklaşarak otoriterleşmesine mi hizmet ediyor?

Bu çalışmada, otokratların anayasal değişimi araçsallaştırması bir bütün olarak *anayasal değişimin suistimali* kapsamında değerlendirilmektedir. Burada anayasacılıkla bağdaşmayan değişimin anayasal demokrasinin gerilemesinde nasıl bir rol üstlendiği tartışılıyor. Buna göre anayasal demokrasinin mekanizmaları kullanılmakla birlikte bu demokratik kurumlar ve anayasal normların değişimi otoriter dönüşümün dinamikleri haline gelmektedir. Bu yönde birinci bölümde anayasa siyasetinin olması gereken amacı ve bu amaçtan sapma; ikinci bölümde anayasa siyasetinin saptırılan içeriğinin otoriterleşmeye ne şekilde hizmet ettiği araştırılmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türk Anayasa Mahkemesi (AYM) kararlarının anayasal değişimdeki rolü değerlendirilmekte ve AYM kararlarına uyulmamasının buna etkisi kararlardan yola çıkarak tartışılmaktadır.

Anayasa Siyasetinde Sapma

Anayasa siyaseti günübirlik siyasetten farklı olmalıdır. Kısa vadeli ve aceleci, manipülatif ve kutuplaştırıcı yaklaşım, oy devşirme aracı olabilir. Ama anayasanın hem yapım süreci hem de içeriği itibarıyla olabildiğince istikrarı, kalıcılığı, devletin kurucu felsefesine uygunluğu, uzlaşmayı ve geneli hedeflemesi gerekir. Esasında yasalaştırmada

da bu durum en azından soyutluk ve objektiflik boyutlarıyla tartışılabilir ve hatta bu yönü yasanın hukuk devleti ilkesiyle ilişkisini kurar. Ne var ki bu durum katı anayasa pratiğinde de görüldüğü gibi anayasalar açısından daha belirgindir. Başka bir deyimle, anayasaların olağan yasalardan farklı olmasının temelinde anayasa siyasetinin bu sürekliliği fikri yatar.

Liberal anlamda anayasa, iktidarın sınırlandırılması olgusuyla ilişkili görüldüğünden anayasa siyaseti bu amaca yönelik olmalıdır. Jefferson'ın kuşaklar teorisinde ortaya attığı gibi değiştirilemeyen belgeler olmayan anayasalarda değişim, anayasacılık bağlamında iktidarın sınırlandırılması olgusuyla meşrulaşmaktadır. Çünkü anayasa siyasetinin temel amacı, hak ve özgürlüklerin korunabilmesi için iktidarın (devletin) sınırlandırılmasıdır. İktidarın sınırlandırılması, bir anlamda devletin ahlaki sınırlarında kalmasıdır. Bu, liberal anayasacılığın tüm kurumlarının hizmet ettiği temel unsurdur. Bu sebeple liberal anayasalar demokrasinin klasik unsurlarını taşır.

Politik ciddi bir enerjiyi ve maliyeti gerektiren anayasa yapımıyla demokratik rejimlerin yanında otoriter rejimlerde de karşılaşılmaktadır (Ginsburg & Simpsen, 2014). Anayasaların otoriterleşmeye hizmet etmesini Scheppele yeni yapılan yasalar için “otokratik yasalastırma” başlığında tartışıyor (Scheppele, 2018). Buna göre demokratik rejimlerdeki gerilemede ekonomik, kültürel ve siyasi sebeplerin yanında otokratların anayasacılığı kullanmaları bir faktördür (Scheppele, 2018). Landau, anayasal değişimin -anayasa değişikliği veya yeni bir anayasa yapımı fark etmeksizin- araçsallaştırılmasını “suistimalci anayasacılık” olarak niteliyor (Landau, 2013). Diğer bir makalede Landau ve Dixon anayasa yapımı amacındaki sapmayı “suistimalci anayasa değişikliği” (*abusive constitutional change*) olarak kavramsallaştırıyor (Landau & Dixon, 2020). Anayasa yapımının araçsallaştırılması, otoriterleşmeye alet edilmesi veya hukuksal boşluktan yararlanılarak anayasal demokrasiyle bağdaşmayacak şekilde yorum üretmek anlamına gelir (Landau, 2018; Şirin, 2022). Gözler ise anayasanın özünü bağdaşmayan anayasa değişikliklerini “anayasa değişikliği yoluyla anayasaya karşı hile” olarak belirtiyor (Gözler, 2020). Farklı adlandırmalara rağmen yukarıda belirtilenler, amaçtaki sapmanın, değişimi suistimalci hale getirmesidir.

Anayasal değişimin suistimali ilk olarak anayasa yapım usulü yönüyle değerlendirilebilir. Suistimalci değişiklikte anayasa yapım süreci katılımcı değildir. Demokratik veya halka ait anayasacılık ise halkın anayasa yapımına değerleriyle ve aşamalarıyla katılımının sağlanmasıdır (Evrans Topuzkanamış, 2020). Siyasi elitlerin uzlaşmacı rolü, farklı kesimlerin yaklaşması ve müzakere ortamı, anayasa yapımının katılımcılığının yanında demokratik rejimin pekişmesini de sağlar (Özbudun & Gençkaya, 2010; Evrans Topuzkanamış, 2020). Halkın katılımı, anayasal meşruiyetle

de ilişkilidir (Harel & Shinar, 2023). Literatürde anayasal meşruiyet olarak bahsedilen durum anayasaların kabul edilmesi/değiştirilmesi ve uygulanması/yorumu boyutlarına inhisar ettirilmektedir (Fournier, 2020). Anayasal meşruiyet anayasanın toplumsal beklenti, talep ve anlayışla ne ölçüde bağdaştığının referandum ve benzeri araçlarla kabul edildiğinden yola çıkarak değerlendirilmesidir (Harel & Shinar, 2023). Böylelikle anayasanın katılımcı niteliği, onun aynı zamanda meşruiyetini sağlar.

Öte yandan, referandumla kabul edilmesi, anayasanın mutlaka toplumsal değerlerle örtüştüğünü göstermez. Toplumsal değerlerle örtüşme, bahsedilen meşruiyetin diğer yönü, madalyonun diğer yüzüdür. Versteeg, araştırmalardan yola çıkarak anayasal dizaynın çoğunlukla halkın beklenti ve değerlerine değil; anayasal demokrasinin ulusüstü ideallerine yöneldiğini belirtiyor (Versteeg, 2018). Ne var ki bu durumda anayasa yapıcılığı elitist veya vesayetçi unsurları barındırma riskini taşır. Anayasa, yönetici elitin iktidarı kullanma ve kendi aralarındaki koordinasyonu sağlamasında araçsallaştırılmıştır (Ginsburg & Simpser, 2014). Bu durumda anayasal dizayn, toplumun birtakım siyasi hedeflerle dönüştürülmesini amaçlayan literatürde kalın anayasa olarak belirtilen içerikte ortaya çıkabilir (Yıldız, 2022). Halbuki anayasal meşruiyetin bir yönü de anayasa mühendisliğinin rasyonelliği esas almasıdır (Harel & Shinar, 2023). Her ne kadar anayasaların bir ideolojisinin olacağı yadsınamasa da toplumun dönüştürülmesi amacı vesayetçi bir siyasi yapıyı doğurur. Bu yapı, azınlığın istibdadı şeklinde demokrasiyle çelişebileceği gibi çoğunluğun anayasacılığın amacını ortadan kaldıracak şekilde otoriterleşme ile de ortaya çıkabilir (Özbudun, 2019). Başka bir deyimle anayasa ve toplum arasındaki uyumsuzluk, ilk ihtimalde anayasa mühendisliğinin dışlayıcı olması ve toplumu dönüştürmek amacıyla kullanılmasıdır. İkinci ihtimalde ise anayasa mühendisliği, Linz'in otoriter rejimin özellikleri arasında saydığı çoğulculuğun sınırlanmasına ve kişisel iktidara hizmet etmiş olur (Linz, 2017). Bu ikinci yöndeki değişiklikler, istikrar gerekçesiyle siyasi özgürlükleri güvenlikçi politikalar lehine daraltır (Law & Versteeg, 2013).

Anayasanın içeriği, liberal anayasacılıkta ölçüttür (Yazıcı, 2009). Hak ve özgürlükler, güçler ayrılığı, seçimler ve temsili kurumlar, anayasanın değiştirilme usulü, liberal anayasalarda düzenlenen ortak konulardır. Anayasalarda bu konuların düzenlenmesi iktidarın sınırlandırılmasına hizmet eder (Ortega, 2016). Esasında liberal anayasacılıkta temel hakların korunması ve iktidarın sınırlandırılması norma anayasal niteliğini verir. Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'nin 16. maddesinde belirtildiği gibi temel hakların güvence altına alınmadığı ve güçler ayrılığının benimsenmediği toplumun anayasası yoktur. Sonuç olarak demokrasi ve anayasacılığın bir tür kesişimi maddi anlamda anayasa tanımını temellendirir (Özbudun, 2019). Rejimin liberal sınırlarında kalmasını sağlayan anayasal mekanizmalar aynı zamanda rejimin otokratların belli amaçlarına ulaşmasını engellemek üzere konulmuş emniyet supapları

fonksiyonunu üstelenir. Anayasanın değiştirilmesine ilişkin nitelikli çoğunluk kuralı veya değişiklik teklif edilemeyen maddeler bu anlama gelir. Weimar tecrübesinden yola çıkarak bu mekanizmalar doktrinde militan anayasacılığın göstergeleri olarak nitelenmiştir (Gutmann & Voigt, 2023). Benzer şekilde “anayasaya aykırı anayasa değişiklikleri” (*unconstitutional constitutional amendments*) doktrini, mahkemelere demokratik düzenle bağdaşmayan değişiklikleri denetleme ve iptal etme yetkisi verir (Landau, 2013).

Anayasanın değiştirilmesi her ne kadar liberal anayasal sistemde olağan bir durumsa da amaç saptırması bu kurumu mahiyetinden uzaklaştırır. Militan anayasacılığın yukarıda bahsedilen araçlarının klasik otoriterleşmeyle mücadele imkanı vermesi, modern otokratları da engellediği anlamına gelmiyor (Landau, 2013). Zira modern otokratlar anayasallık görüntüsünde demokratik kurumların ve anayasallığın liberal içeriğini boşaltmaktadır. Ne var ki, bu risk sebebiyle anayasal değişimin dışlanması da başka türden tıkanıklıklara yol açar. Zira siyasi zorunluluklar anayasal değişimi de zorunlu kılar. Örneğin Türkiye’de 2007 yılındaki anayasa değişikliği böyle bir zaruret sonucunda olmuştur. Esasında 2007 yılındaki değişiklik bir tıkanıklığın aşılması değil, tıkanıklığa duyulan tepkinin sonucu, bir tepki değişikliğidir. Fakat her halükarda anayasanın değişmezlik seviyesi, liberal olmayan yeni bir anayasaya ya da anayasanın uygulanmamasına sebebiyet verebilir (Gutmann & Voigt, 2023).

Değişmezlik seviyesinin tıkanıklıklara sebep olması, farklı çözüm önerilerini gündeme getirmiştir. Genel olarak, formel olmayan anayasa değişikliğinin bir görünümü kabul edilen ve literatürde “yarı-anayasal -anayasa benzeri- değişiklik” (*quasi-constitutional amendment*) olarak kavramsallaştırılan anayasa altı (*sub-constitutional*) normları kabul etmenin, kuruculara anayasa değişikliğinin katılıklarını aşma imkanı verdiği değerlendirilmektedir (Albert, 2017: 740). Gerken, hidrolik metaforunda, anayasa değişikliğinin anayasaya katılık sağlayan unsurlardan dolayı oldukça zorlaştığı veya tıkanığı durumlarda anayasal aktörlerin benzer sonuçlar alacakları alternatif yollara başvurmasının anayasal demokrasi açısından kurtarıcı olabileceğini vurguluyor (Gerken, 2007). Bu nitelikteki normların hiyerarşik olarak anayasanın altında yer almakla birlikte, olağan kanunların üzerinde olmak, anayasal sistemin statik birtakım kurumlarını/kurallarını aşmak, politika yapıcılarının hızlı hareket etmesine olanak sağlamak yönlerinden anayasal demokrasilerde önemli bir fonksiyona sahip olduğu ileri sürülmektedir (Albert, 2017). Ne var ki katı anayasanın güçler ayrılığı, azınlık hakları gibi liberal demokrasinin önemli unsurlarını sağlamlaştırdığı düşünüldüğünde, bahsedilen yöntemlerin liberal demokrasiyi zayıflatması da ihtimal dahilindedir.

Öte yandan anayasa siyaseti, negatif anayasacılık yani devlet organlarının işlevsizliğine sebep olan bir iktidar paylaşımı anlamına gelmez (Turhan, 1994; Özbudun, 2019). Anayasal tasarım, demokratik yönetimin en iyi unsurlarla ortaya çıkmasının yanında, bu demokratik rejimin devamlılığını ve istikrarını da temel amaç olarak belirler (Nwokora, 2022; Yıldız, 2022). Başka bir deyimle siyasi istikrarın sağlanması, anayasa mühendisliğinin amaçları arasındadır (Nwokora, 2022; Turhan, 1994; Roznai, 2023). Anayasanın değiştirilmesine yönelik kuralların da bu bağlamda anlaşılması gerektiği kuşkusuzdur. Yani liberal anayasacılığın kurumlarından anayasanın değiştirilmesi kuralları (bunlara değişikliğin önerilemediği değiştirilemeyen kurallar da dahildir), aşılması mümkün olmayan bloklar veya yeni anayasa yapımının önündeki mutlak engeller olarak anlaşılmalıdır.

Otokratik rejimler çoğunlukla anayasa siyasetinin istikrar yönünü araçsallaştırır. Buna göre rejimin işlevsizliğiyle ilgili kural ve kurumlar değiştirilmelidir. Devletin vatandaşa sağlamak zorunda olduğu asgari refah için yürütme merkezileşmeli ve güçlendirilmelidir (Gönenç, 2013). Fakat anayasal dizaynın otoriterizmi pekiştirmek amacıyla kullanılması, etkili yönetim ve istikrar unsurlarının kurumsallaşmasını engeller (Partlett, 2022). Kurumların kurumsallaşması amacının kişiye sadakatin kurumsallaştırılması yönünde dönüşmesi, yani anayasallaştırmanın amacından sapması, anayasal istikrarın ölü doğmasıdır. Çoğulcu demokrasinin günümüzdeki en temel unsurlarından biri olarak görülen yatay hesap veriliğinin olmaması veya anayasa değişikliği ile gevşetilmesi, denge ve denetimin yani anayasacılığın manipülesidir (Özbudun, 2019). Bu yönde yasamanın yürütmenin güdümüne girmesi ve güçler dengesinin bozulması görülür. Ayrıca yürütme içinde de liyakat esaslı olmayan atama ve görevlendirmeler sebebiyle aksaklıklar ortaya çıkar.

Anayasa siyasetinin saptığından, ilk olarak demokratik yolla iktidara gelen liderin, fonksiyonu iktidarı denetlemek olan kurumları tartışmaya açtığında şüphelenmek gerekir (Scheppelle, 2018; Landau, 2018). Buna göre anayasa siyaseti; rejimi yeniden inşa etmek, önceki anayasal düzenin kusurlarını, yozlaşmış elitizmi ve vesayeti kaldıracağı vaadi ve gücü popülist liderin elinde toplamak yönlerinde şekillendirilir (Landau, 2018). Scheppelle de otokratın siyasi çıkmaz ve bürokrasi gibi devlet fonksiyonlarının işleyişiyle ilgili eksiklikleri ortadan kaldırma vaadine değiniyor (Scheppelle, 2018). Otokratlar genellikle doğal afetler veya kriz zamanlarını yani olağanüstü koşulları anayasa değişiklikleri için zemin olarak görür. Bu yönde yine liberal anayasacılığın kurumlarının, örneğin olağanüstü hal zamanında anayasanın değiştirilmesine yönelik sınırlamanın, anayasada bulunması gerektiği önerilebilir. Bu, içerik olarak liberal anayasacılıkla veya hukuk devleti ilkesiyle bağdaşmayacak bir değişikliğin yapılmasını engelleyebilir (Gutmann & Voigt, 2023).

Değişiklik sürecinde perakendeci yaklaşım yerine, toplumun özellikle bölündüğü konulara temas edilir, hatta anayasa değişikliği bu konulara özgülenerek bir oldubitti amaçlanır (Özbudun, 2019). Vatandaşın bölündüğü konularda odak saptırılarak kutuplaşma yaygınlaştırılır ve bu arada anayasal kurumlarda kritik değişikliklerin yapılabilmesi amaçlanır (Özbudun, 2019). Başka bir deyimle, kutuplaştırma anayasa yapımına kapı aralamak için bir yöntem olarak kullanılabilir. Burada otoriter rejim anayasa yapımını, bir tür meşruiyet aracına dönüştürmektedir. Geçmişin siyasi ve ekonomik eşitsizlik gibi sorunlu anayasa tarihine yöneltilen popülist nitelikteki eleştiri ile anayasa değişikliği gerekçelendirilmektedir (Landau, 2018). Örneğin Türkiye’de parlamenter sistemin geçmişteki istikrarsızlığından yola çıkan ve birtakım vesayetçi unsurlarla özdeşleştirilen yaklaşımda bu iz görülür. Gerçekten koalisyon hükümetleri, yargının bağımsızlığı, siyaset-bürokrasi (sivil-asker), temel haklar gibi sorunlar Türkiye’de geçmişte anayasa ile de ilişkilendirilebilecek konulardır. Bununla birlikte, günümüzde de benzer ve farklı sorunların devam ettiği dikkate alındığında özünde daha temelli siyasi, sosyal ve ekonomik boyutların olduğu görülür. O sebeple anayasa değişikliğinin bu temelli sorunlarda bir sihirli değnek olacağını düşünmek çoğu durumda hayal kırıklığı olmuştur.

Yozlaşma kaçınının kaçınılmazlığından bir çıkış olarak yozlaşmayı gösteren bir kurumun özgürlük aracı olarak kullanılıp kullanılmayacağı sorgulanabilir. Daly, mahkeme paketlemenin otoriterleşmiş rejimi bu niteliğinden kurtarmakta bir araç olarak kullanılabileceğinden söz ediyor. Buna örnek olarak ise Türkiye’de 2010 yılındaki Anayasa değişikliği ile AYM’nin yapısının değiştirilmesinin bireysel başvurunun başarılı uygulaması ile özgürlükler lehine sonuç doğurduğunu gösteriyor (Daly, 2022). Ne var ki mahkeme yapısıyla ilgili her değişiklik paketleme olarak nitelenemez. Gerçekten de 2010 yılında yapılan anayasa değişikliklerinin liberal içeriği Venedik Komisyonu raporuna da yansıdığı şekilde daha belirgindir. Bu sebeple, verilen örnek “demokratik mahkeme paketleme” değil, liberal anayasa değişikliği olarak nitelenmelidir. Ayrıca “kem âlât ile kemalât olmaz” veya hukukta daha yaygın şekilde belirtilen “usul esasa mukaddemdir” ilkeleri yozlaşmanın yine yozlaşma araçlarıyla önlenemeyeceğini gösterir.

Anayasal Değişimin Suistimali ve Otoriterleşme İlişkisi

Demokratik rejimin otoriterleşme yönündeki dönüşümünde kullanılan, esası anayasacılıkla ilişkili bir yöntem de anayasa değişikliğidir. Roznai, devletin diğer fonksiyonlarında olduğu gibi kurucu iktidar fonksiyonunun da hem şekil (*procedural*) hem de maddi (*substantive*) boyutlarıyla kötüye kullanılmaması ve iyi niyeti (*good faith*) taşıması gerektiğini belirtiyor (Roznai, 2023). Anayasa siyaseti güdübirlik, kısa vadeli siyasete kurban edildiğinde kurucu iktidar yetkisinin suistimalinden

söz edilir (Roznai, 2023). “Anayasaya karşı hile” (*fraud upon the constitution*) olarak nitelenen bu durum, görünüşte anayasaya uygun olan bir sonuca, uygun olmayan araçlarla ulaşılmasıdır (Gözler, 2020; Roznai, 2023). Halk arasında yaygın şekilde kullanılan bir fıkıh terimi, “hile-i şer’iyye” modern hukukta “kanuna karşı hile” olarak kavramsallaştırılmıştır. Katı anayasa ve anayasanın üstünlüğü ilkelerinin aşındırılması, mahkeme kararlarının etkisizleştirilmesi aslında anayasanın araçsallaştırılması yoluyla liberal demokrasinin otoriterleşme yönünde dönüşmesidir. Tushnet bu durumu anayasacılığın manipülasyonu olarak niteliyor (Tushnet, 2015).

Esasında otoriterleşme riski taşıyan kurumsallaşamamış demokrasiler, anayasa(l) değişim(k)likleri ile sıklıkla karşılaşılan rejimlerdir. Konuyla ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır. “Sahte anayasalar” (*sham constitutions*) adlı makalede Law ve Versteeg anayasanın yaşı ile uygulanması arasındaki bağlantıya değiniyor (Law & Versteeg, 2013). Scheppele, karizmatik liderlerin seçildikten sonra güçlerini konsolide etmek ve iktidarda anayasal sınırlara tabi olmaksızın kalabilmek için temel hakları etkisizleştirmek, barışçıl yolla iktidarın değişimini güçleştirmek ve liderin hesap vermemesini sağlamak yönündeki değişiklikleri “otokratik yasalastırma/anayasacılık” (*autocratic legalism/constitutionalism*) olarak niteliyor (Scheppele, 2018). Özbudun, otoriter rejimlerin demokrasiyle bağdaşmayacak anayasa değişikliklerine başvurmalarını “anayasal başkalaştırma” olarak niteliyor (Özbudun, 2019). Roznai siyasi aktörlerin resmi anayasa değişikliği prosedürünü anayasacılığı zayıflatmak üzere kullanmalarını “kurucu iktidarın suistimali” (*abuse of constituent or amendment power*) olarak belirliyor (Roznai, 2023). Landau “popülist anayasalar” (*populist constitutions*) başlıklı makalesinde popülist liderlerin iktidara geldikten sonra anayasa değişikliklerini yöntem olarak kullandıklarından söz ediyor (Landau, 2018). Yine Landau ve Dixon tarafından anayasal demokrasinin temel unsurları aşındırılarak yapılan değişiklik, “belirsiz anayasallık” (*dubious constitutionality*) olarak tanımlanıyor (Landau & Dixon, 2020). Yargı mercileri, özellikle anayasa mahkemeleri, anayasal demokrasinin ilkeleriyle bağdaşmayacak yorumlarla otoriter rejimin kökleşmesine aracılık eder. Bu, anayasanın örtülü olarak değiştirilmesidir (Landau & Dixon, 2020). O sebeple, “örtülü anayasa değişikliği” kavramı da anayasal değişimin suistimali bağlamında kullanılabilir. Literatürde ise bu bağlam daha çok “formel olmayan anayasa değişikliği” (*informal constitutional change*) olarak belirtiliyor (Landau & Dixon, 2020).

Formel olmayan anayasa değişikliği, değişiklik usulüne uyulmaksızın yapılan anayasa değişikliğidir (Doyle, 2017). Başka bir deyimle, tali kuruculuğun öngörülen sınırların dışına taşması, tali kuruculuğun aşındırılması/suistimali bu anlamdadır. Halka ait olan asli kurucu iktidar yetkisinden farklı olarak şekli (değişiklik usulü) ve maddi (değiştirilemeyen maddeler) sınırları olan tali kurucu iktidar yetkisi, anayasanın yetki verdiği organ(lar) (çoğunlukla olağan yasama organının nitelikli

çoğunluğu) tarafından kullanılır. Bu yetkiler aşılarak yapılan anayasa değişiklikleri, anayasaya aykırı anayasa değişiklikleridir. Buna göre anayasal kurallar arasında bir hiyerarşi vardır ve anayasa ile ilgili köklü değişiklikler tali kurucu iktidarın yetkisini aşar (Roznai, 2017; Ruotsi, 2024).

Görünüşte formel olan fakat aslında formel değişiklik prosedürünün izin vermediği sonuca ulaşılması ise anayasaya karşı hiledir (Roznai, 2023). Buna örnek olarak kanunla yapılan bir düzenlemenin anayasaya aykırı bulunarak iptal edilmesinden dolayı, anayasa değişikliği yoluyla düzenlenmesi gösterilebilir. Başka bir deyimle, anayasanın engellediği sonuca anayasayı değiştirerek gitmek, anayasal değişimin suistimalidir. Anayasa metni değişmeksizin, yorum yoluyla içeriğin değişmesi de formel olmayan değişikliğin bir görünümüdür. Aslında “yaşayan anayasa” anlayışı, anayasanın “metinci” veya “lafzi” yorumundan farklı olarak günün şartlarına ve ihtiyaçlarına göre, “dinamik” yorumlanmasıdır. Liberal anayasacılıkta yaşayan anayasa anlayışı, doğal olarak, anayasanın liberal anayasacılığın esasları doğrultusunda yorumunu içerir. Buna karşılık, anayasal değişimin suistimali bağımsız yargının aşındırılmasından kaynaklı olarak otoriterizmin meşrulaştırılmasına aracılık eder. Buna göre paketleme (*court packing*) ve sınırlandırma (*court curbing*) yollarıyla kontrol altına alınan yargı, otoriter rejimin taşıyıcılığını üstlenmiştir (Landau & Dixon, 2020). Bir görüşe göre anayasal yorumun bu denli yozlaştığı durumda formel değişiklik usulünün esasında rejimin niteliğiyle ilgili sınırlı bir rolü olacağı savunulmaktadır (Partlett, 2022). Zira anayasal demokrasinin temel unsurları zaten aşındırıldığından anayasa değişikliği ancak malumun ilanıdır. Başka bir deyimle, otoriterleşmiş rejimlerde anayasa değişikliği olsa olsa fiili olanın hukukileşmesine(!), belki daha doğru ifadeyle yasalaşmasına hizmet eder. Rejimi otoriterleştirme yönündeki içeriği sebebiyle böyle bir yasalaştırma, organik kanun veya Macaristan’a atıfla kardinal kanunu olarak nitelenmektedir (Landau & Dixon, 2020).

Anayasacılık ve demokrasi arasında çok boyutlu ve yönlü bir ilişki vardır. Bu birçok yönden hem doğrusaldır hem de sebep-sonuç ilişkisidir. Şöyle ki işleyebilir anayasal sistem veya sürdürülebilir demokrasi, farklılıkları yönetebilme ve ekonomik gelişmişlikle ilişkilidir (Nwokora, 2022; Callais & Young). Ekonomik kriz veya buhranların anayasa krizlerine veya anayasa değişikliklerine sebep olmasının yanında, ekonomik refah ve demokrasi standardı anayasal tasarımın sürdürülebilirliğinin gerekçesi görülmektedir (Nwokora, 2022; Gönenç, 2013). Amartya Sen’in, gerçek demokrasilerde insan kaynaklı felaketlerin asgari olabileceğini, zira seçimleri kazanmak için ciddi bir kamuoyu denetimine tabi olan hükümetin gerekli tedbirleri almak zorunda olacağını belirtmesi bununla ilişkilidir (Sen, 1999). Yabancı yatırım ve döviz girişi, liberal haklara sağlanan güvencelerle ilişkili görülüyor. Mülkiyet hakkına yönelik objektif güvence, ifade ve basın özgürlüğüyle tamamlanmaktadır (Tushnet,

2015). Modern sermaye akış yönünü özgürlük, bağımsız yargı ve sınırlı güç sarmalına doğru belirliyor. Başka bir deyimle, liberal anayasacılığın unsurları bir bütün olarak görülüp değerlendirilmektedir.

Günümüzde liberal demokrasinin dünya genelinde bir tehdit altında olduğu ve demokratik kurumların birçok devlette yozlaştığı, klasik demokrasileri otoriterleşme yönünde dönüştüren, anayasacılığı erozyona uğratan yeni bir ters dalga içinde bulunduğu yaygın bir kanıdır (Landau & Dixon, 2020; Özkan Güneş & Uzunpınar, 2022; Ginsburg & Huq, 2018). V-Dem Institute'un ülkeler sıralamasına göre son on yılda otoriterleşme yönünde ciddi bir değişim yaşandı (V-Dem Institute, 2024). Freedom House ise son 16 yıl içinde demokratik gerilemenin ve özgürlüklerin sınırlanmasının ciddiyetini vurguluyor (Freedom House, 2023). Görülen bu ters dalgalanma kuşkusuz sadece Türkiye için değil, aşırı sağ, yabancı ve göçmen düşmanlığı, ekonomik istikrarsızlık, salgın hastalıklarla mücadele gibi başlıklar sebebiyle gelişmiş demokrasileri de içine alan ciddi sınamalar ortaya çıkarmaktadır¹.

The Economist tarafından 2006 yılından itibaren her yıl yapılan demokrasi sıralamasında rejimler dört kategoriye ayrılıyor: Tam demokrasi (*full democracy*), kusurlu demokrasi (*flawed democracy*), hibrit rejimler (*hybrid regime*) ve otoriter rejimler (*authoritarian regime*) (The Economist, 2024). Otoriterlik düzeyine göre de literatürde yarı demokrasi, sanal demokrasi, sözde demokrasi, yumuşak otoriterizm ve seçimsel otoriterizm gibi nitelemeler yapılıyor (Özbudun, 2016; Levitsky & Way, 2002). Özbudun, çağdaş otoriter rejimleri özünde otoriter olup bazı demokratik unsurlara yer veren "seçimsel otoriter rejimler" ve özünde demokratik niteliğin ağır bastığı ve fakat birtakım otoriter unsurlara da yer veren "seçimsel demokrasiler" olarak ayırıyor (Özbudun, 2016; V-Dem Institute, 2024). Levitsky ve Way'ın "yarışmacı otoriterizm" olarak belirlediği rejimler ise her ne kadar özünde demokratik kurumların iktidarı elde etme aracı olarak var olması yönüyle Özbudun'un seçimsel demokrasiler olarak adlandırdığı rejimlerle benzeşse de Levitsky ve Way bu rejimleri otoriterizmin bir alt türü olarak görmektedir (Levitsky & Way, 2002). Ginsburg ve Huq ise yarışmacı otoriterizmi liberal anayasal demokrasiler ile otoriter rejimler arasında konumlandırıyor (Ginsburg & Huq, 2018). Ginsburg ve Huq demokratik geri dalgalanmanın hızının rejimin nitelenmesindeki önemine işaret ediyor. Buna göre darbelerde olduğu gibi hızlı ve ani dönüşüm otoriter çöküş (*authoritarian collapse*) iken daha yavaş ve tedrici gerileme ise demokratik erozyondur (*democratic*

1 Örneğin İsveç'te aşırı sağın Riksdag'da ikinci büyük parti haline gelmesi ve hükümet politikalarında belirleyici olması, yine ifade özgürlüğüne yönelik standardın gerekçe gösterilerek Kur'an-ı Kerim yakılmasına izin verilmesi, ekonomideki daralmanın göçmenlerle ilişkilendirilmesi, aslında yabancı düşmanlığına ve hoşgörüsüzlüğe yönelik göstergelerdir.

erosion) (Ginsburg & Huq, 2018). Demokratik erozyonun hızına göre rejimin tekrar demokrasiye dönmesi mümkündür.

Yukarıdaki otoriterleşme ile ilgili ayrımlar anayasallık bağlamında da benzer şekilde yapılabilir. Anayasa ve uygulama arasındaki fark, anayasacılığın anlamıyla bağdaşmazlıktır (Law & Versteeg, 2013). Kavramsal karışıklığa sebep olabilecek içeriğine rağmen “otoriter anayasacılık” (*authoritarian constitutionalism*) özellikle darbe benzeri durumlarda bir lider kültürünün oluştuğu ve otokratın diğer güçlerle dengelenmediği, anayasal fren ve denge mekanizmalarının işlemediği rejimi ifade eder. Burada gerçek anlamda güçler ayrılığından ve hukuk devleti ilkesinden söz edilemez. Otoriterlik bir ideoloji veya politik kültürün bir parçası, başka bir deyimle rejimin içsel özelliğidir (Ortega, 2016). Otoriter anayasacılıkta yapım sürecindeki kusur genel olarak içeriğe de sirayet eder. Burada anayasa yapımına, otoriterleşmiş rejimin anayasallaştırılması amacıyla başvurulur (Tushnet, 2015). Benzer bir kavram olan “anayasal otoriterizm” (*constitutional authoritarianism*) ise anayasa ve uygulama arasında paralelliğin olduğu, zira anayasanın gerçek anlamda otokratı sınırlamadığı duruma işaret ediyor. Ortega’ya göre anayasal otoriterizm anayasanın içerik olarak anayasacılığın ilkelerini barındırmamasıdır (Ortega, 2016). Bu, literatürde anayasalı devlet ya da anayasacılıksız anayasalar olarak belirtilen durumdur (Ginsburg & Simpser, 2014; Gözler, 2020). Burada şekli anayasa tanımıyla bağdaşmasına rağmen anayasa, içeriği sebebiyle “kusurlu” (*flawed*) görülmektedir. Anayasa kültürünün, devlet iktidarının sınırlanması yani liberal anayasacılık bağlamında oluşmadığı rejimlerde vazeden güç (kurucu iktidar) değişse bile anayasa pratiği değişmemekte, otoriter bir içerikle yansiyabilmektedir (Isiksel, 2013). Yukarıda belirtilen iki ihtimalde de anayasal değişim suistimalci içeriktedir.

Çağdaş otoriter rejimlerin belirgin özelliği liberal demokrasinin kurumlarının, içeriği boşaltılmak suretiyle demokratik niteliğinden uzaklaştırılmasıdır (Partlett, 2022; Ginsburg & Huq, 2018). Ginsburg ve Huq tarafından yeni yüzyıldaki otoriterleşme veya demokratik erozyon/gerileme üç boyutta ortaya konuluyor: Seçimlerin manipülasyonu, kamusal özgürlüklere antidemokratik müdahaleler ve hukuk devleti ilkesinin aşındırılması (Ginsburg & Huq, 2018). Demokrasinin kendi içinde taşıdığı bu riskin iki kaynağı vardır: Karizmatik liderlik ve parti yozlaşması (Ginsburg & Huq, 2018). Tushnet ise otoriterleşmeyi hakim partinin siyasi kararlarını herhangi bir denetime bağlı olmaksızın alması, muhalefetin keyfi hakaret kanunları ile baskılanması ve yargıçların ideolojik konularda büsbütün tarafsız olmaması yönleriyle belirliyor (Tushnet, 2015). Bu rejimlerde insan unsuru, mutlak çoğunluk üzerinden tanımlanır (Roznai, 2023).

20. yüzyılın otokratları, liberal kurumları kaldırarak insan haklarını yaygın şekilde ihlalleriyle tanıyorken, 21. yüzyılın çağdaş otokratları kanunları, anayasa değişikliklerini ve kurumsal reformları araçsallaştırmaktadırlar (Scheppelle, 2018; Ginsburg & Huq, 2018; Gutmann & Voigt, 2023). İki yüzyıl arasındaki farklardan biri, çoğunlukla seçilmişlerin demokrasi standardını geriletmesidir (Ginsburg & Huq, 2018). Bu rejimlerde anayasa, kurumları muğlaklaştıran ve rejimin ikiyüzlülüğünü yansıtan bir vitrin (*window dressing*) görevi üstlenir (Ginsburg & Simpson, 2014). Seçimler, anayasal demokrasideki fonksiyonundan uzaktır. Otoriter iktidar, seçimler vasıtasıyla politikasının ne ölçüde kabul gördüğünü sınırlar (Tushnet, 2015). Bu yönden komünist rejimlerde seçimlerin komünist manifestonun aracı olmasına benziyor (Eren, 2023).

Otoriterleşme yönündeki anayasal değişim ile anayasa yargısı, hükümetin mali denetimi, yasamanın denetimi, bağımsız idari kurulların denetimi ve yargının bağımsızlığına ilişkin kurumlar işlevsizleştirilmektedir. Sonuç olarak iktidarın kullanımının kişiselleşmesi, nepotizm, iktidar-muhalefet ilişkisinin dengesizleşmesi, parti içi demokrasinin olmaması, özellikle başkanlık ve yarı başkanlık sistemlerinde siyasi liderin, yasamanın formu ve feshi konularına da etki edebilmesi yönünde anayasal yapı dönüşüme uğramaktadır (Partlett, 2022). Otoriterleşme, başkanın dönem sınırı veya görev süresi konusunda değişiklik veya farklı bir yorumun önerilmesi şeklinde de görülebilmektedir. Bundan başka başkanlık sistemlerinde yasamanın denetleyemediği veya kaldıramadığı kararname yetkisi otoriterleşmenin göstergelerindedir (Gutmann & Voigt, 2023). Böylelikle liberal anayasacılığın en temel yönü olan güçler ayrılığı ilkesi anlamını yitirmekte, denge-denetim mekanizmaları yozlaşmaktadır. Bu tür rejimlerde anayasa değişikliği rakipleri susturmak, yıldırım veya onlarla belli bir siyasetin gereği olarak hesaplaşmak amacıyla kullanılabilir. Başka bir deyimle, anayasa yapımında yürütülen kampanya, seçim ve oylama süreçleri rövanşist bir amaç ve içerikte olabilmektedir. Scheppelle'nin deyişiyle zehirli anayasal değişikliklerle birtakım hakların kapsamının genişlediği (sosyal haklar gibi) söylenebilir (Scheppelle, 2018). Demokratik dünyanın ilgisini çekmek için anayasalara pratikte uygulanmayacak birtakım haklar eklenebilir (Law & Versteeg, 2013). Ayrıca belli kurumlar ve bunların fonksiyonları otoriter rejimlerde de asgari düzeyde düzenlenebilir (Ginsburg & Simpson, 2014). Ne var ki bu, gerçek uygulamanın muğlaklaştırıldığı bir göz boyamadır. Amacı yabancı finansmanı çekmek ve ideolojik meşruiyet elde etmek olabilir (Ortega, 2016). James Madison, bu şekildeki denge ve denetim mekanizmalarıyla desteklenmeyen anayasal kurumları parşömen bariyerler (*parchment barriers*) olarak niteliyor (Madison, 2024; Callais & Young: 428).

Otoriter rejimlerde lider, anayasal yetkilerinin dışında da siyasete müdahale edebilmekte hatta siyasette belirleyici olmasını sağlayan anayasa dışı yetkiler kullanabilmektedir (Partlett, 2022). Yine liberal demokrasilerdeki anayasal temel kurumlardan olağanüstü hal yetkisi, ilan ve kararname yetkileri açısından hakların ve yasa güvencesinin zayıflatılması yönünde kullanılabilir (Ginsburg & Huq, 2018). Otokrat yürütmenin kendi içindeki denetimini ise özellikle kendine sadık olanlar arasından yaptığı atamalar (yerel otorite ve güçlere yaptığı atamalar gibi) ve sistemi merkezileştirmesi yollarıyla sağlamaktadır. Bahsedilen bu bağlılıkla, başkanın herhangi bir kamusal görevlendirmede liyakati değil, sadakati esas alması şeklinde karşılışmaktadır (Partlett, 2022).

Denge ve denetimin devlet iktidarı dışındaki mekanizmalarının ortadan kalkması ise bu rejimlerde sivil toplum ve medyanın iktidara bağlanması yoluyla. Bunun için yargı eliyle susturma veya maddi imkanlar eliyle ikna etme ve böylelikle tek seslilik ortaya çıkarılmaktadır. Muhalefetin, iktidarın lehine olacak yönde anayasal yorumlarla zayıflatılması ve güdümlü muhalefet, sınırlı çoğulculuk, sivil toplum kuruluşları ve medya üzerinde artan devlet kontrolü otoriterleşmenin (ve popülist anayasacılığın) göstergeleridir (Landau, 2018; Linz, 2017). Şüphesiz bu durum seçimlerin yönetimi ve denetimi, parlamenter muafiyetlerin varlığı ve kullanım kapsamı, yargıya müdahale, temel hakların, özellikle ifade ve eleştiri haklarının kullanımı gibi konularda demokratik mekanizmaların işleyişinde sapmalar ortaya çıkarmaktadır (Levitsky & Way, 2002). Dahası yönetici kesim dayandığı gruplara hesap vermek pozisyonunda değildir (Linz, 2017; Özbudun, 2016). Bahsedilen bu hesap vermeme dikey hesap veriliğinin manipüle edilmesidir (Özbudun, 2019). Seçimlerin iktidarı değiştirme ihtimaline rağmen iktidar devlet olanaklarını kullanmak, medyaya ulaşmak, muhalefet aday ve destekçilerini taciz etmek ve seçim sonuçlarını manipüle etmek imkan ve avantajlarına sahiptir (Levitsky & Way, 2002). Yarışmacı seçimler yoluyla bir şekilde muhalefet iktidara gelse bile, bürokrasi ve yargıda önemli noktalara yerleşmiş olan önceki düzen taraftarları, öncelikleriyle bağdaşmayacak bir politikayı engelleyebilecektir (Tushnet, 2015). Hatta bu durum bir darbe girişimine de sebep olabilir. Öte yandan, otoriter rejimlerde istikrar kazanmış bir kurumsallaşma olmadığından Tushnet'in ileri sürdüğü bu durumun tersi yönde bir etki doğurması da muhtemeldir. Çünkü anayasanın yorumu ve atamalar konusunda önceki iktidarın sınırsızlığı, liberal demokrasiye dönüş vaadiyle seçimleri kazanan yeni iktidarın iktidar cazibesine kapılarak rövanşist davranması ihtimalini güçlendirir. Farklı lider veya parti iktidara geldiğinde ilk iş olarak bürokratik kadrolara ve yargıya yönelik atamalara girişecek ve bunu yaparken yine önceki dönemin olumsuzluklarını gerekçe gösterecektir. Bu durum ise aslında ülkenin bir otoriter kutuptan diğer ideolojik otoriter kutba kayması dışında bir sonuç ortaya çıkarmayacaktır. Mesele bir şekilde rejimin kurumsallaşamamasında düğümleniyor.

Otoriter rejimlerdeki kısır döngü, geçmişte anayasal rejimle ilgili eleştirilen konuların savunulur hale gelmesi yani tutarsız söylemlerde ve politikalarda da görülür. Otokratik liderler değişiklikler yoluyla rejimi dönüştürdükten sonra önceden eleştirdikleri anayasal kural ve kurumları yeni içeriğiyle artık kullanmaya başlar ve böylelikle daha önce demokratik dönüşümün engeli olarak gösterilen kural ve kurumlar otokratın yeni meşrulaştırma araçları olarak fonksiyon üstlenir (Scheppelle, 2018). Bunda otokratın anketlerde görülen veya yerel seçimlerde karşılaştığı oy kaybının yani popüler desteğin azalmasının farkına varması ve yeni kurallara-kurumlara sığınarak görev ve yetkilerini meşrulaştırma amacı yatar. Linz'in belirttiği, otoriter rejimlerde bireyin lidere ideolojik değil duygusal bir bağla bağlılığı sebebiyle grupların manipüle edilmesi de mümkün olmaktadır (Linz, 2017). Her ne kadar tutarsız da olsa liderin politikasına kutsiyet atfetmesi, birtakım değerler üzerinden kutuplaşmaya yol açarak taraftarlarını konsolide etmesi, muhalefeti ötekileştirmesi ve hainlikle suçlaması temel yaklaşım şeklidir (Özbudun, 2019). Seçim ve anayasa değişikliği gibi oylamalarda populist lideri destekleyenler "temiz halk" (*pure people*) veya gerçek halk iken karşı taraf veya muhalefet ise yozlaşmış elitlerdir (Landau, 2018).

Türkiye'de Anayasal Değişim ve Anayasa Mahkemesi

Anayasamızın başlangıcında anayasanın ruhuna saygıdan, 13. maddesinde ise özgürlükleri sınırlamanın anayasanın ruhuna aykırı olamayacağından bahsediliyor. Anayasanın ruhu nedir? Gözler, anayasanın ruhunun hukuk dışı bir kavram olduğunu ve anayasa tarafından ayrıca tanımlanmadıkça buna bir anlam verilemeyeceğini belirtiyor (Gözler, 2018). Kavramların mutlaka ayrıca ve açıkça tanımlanmadıkça başvurulamayacağının savunulması, birçok konuda yorum faaliyetinin önemini yadsımak olur. Kanaatimizce herhangi bir kurumun hukuki anlamı onu yorumlamaya yetkili merci tarafından verilebilir. Nitekim AYM bir kararında anayasanın ruhunu tanımlamıştır. Buna göre anayasanın ruhu "Anayasa'nın tüm yapısına ilke ve kurallarıyla ruhuna egemen olduğu" şeklinde anayasanın bütüncül okuması olarak anlamlandırılmıştır (AYM, E.1990/1, K.1990/21, 17.07.1990). Benzer şekilde AİHM de "Sözleşme'nin ruhu"ndan söz ediyor (AİHM BD, başvuru no. 14305/17, 22.12.2020). Bu yaklaşım, anayasal değişimin suistimalini tespit etmek açısından da önemli bir zemin oluşturur. Zira formel/informel birtakım değişikliklerin anayasanın ruhuyla bağdaşmayacağı ileri sürülebilir (Roznai, 2023). Liberal anayasacılık perspektifinden bakıldığından, bir bütün olarak anayasa siyasetinin liberal anayasacılık çerçevesinde gerçekleşmesi aslında anayasanın ruhu ile uyumluluktur. Başka bir deyimle anayasal değişimin sınırları, anayasanın yorumunun yanında -asli ve tali- kurucu iktidarı da çerçeveleyecek şekilde liberal ilkelerle çevrilidir.

Türkiye’de inişli çıkışlı yönleriyle 150 yılı bulan demokrasi geleneği, liberal anayasacılığın tüm esaslarıyla uyumlu bir rejimle sonuçlanamamıştır. Anayasal demokrasinin bir zaman anayasacılık, diğer zaman demokrasi, kimi durumda ise her iki yönü birden eksik kalmıştır. Kanun-ı Esasi, 1921 ve 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu güçler ayrılığına dayanan güvenceli özgürlükler rejimi kuramamıştır. Cumhuriyet döneminde tek partili rejimi, 1961 ve 1982 Anayasalarının vesayetçi demokrasi (*tutelary democracy*) anlayışı izlemiştir. 1982 Anayasası’nda 1990’lı yılların başından itibaren özgürlükler alanı genişlemeye başlamış ve 2000’li yılların başından itibaren seçilmişlerin (hükümetin) muktedir olmasını sağlayacak siyasi gelişmeler yaşanmıştır (Daly, 2022). Özellikle 1995, 2001 ve 2004 yılındaki değişiklikler ile Milli Güvenlik Kurulu’nun yapısı, Devlet Güvenlik Mahkemeleri, Anayasa Mahkemesi, siyasi partiler ve hak ve özgürlüklerle ilgili değişiklikler demokrasi ve özgürlükler yönündedir. Buna rağmen tüm bu seyri doğrusal görmek hatalı olabilir. Başka bir deyimle anayasa değişikliklerine rağmen her zaman uygulama buna koşut ilerlememiştir. Tıkanıklıklar ve krizler ortaya çıkmıştır. Öte yandan tıkanıklıkları anayasa değişikliği ile aşmak “anayasal iyi niyeti” taşımak kaydıyla liberal anayasacılıkla bağdaşır. Örneğin 2007 yılında cumhurbaşkanlığı seçiminde yaşanan kriz sonrasında “sine-i millete dönülmesi” (seçimlerin yenilenmesi) ile tıkanıklık anayasal sınırlar içinde kalınarak aşılmış ve sonrasında anayasa değişikliği mümkün olmuştur. Başka bir deyimle 2007 yılında AYM’nin toplantı yeter sayısı ile ilgili vesayetçi yorumuna 5678 sayılı Kanun ile “cumhurbaşkanını halkın seçmesi” yönünde yapılan anayasa değişikliği ile verilen cevap liberal içeriktedir. Bu değişiklik AYM’ye taşınmışsa da inceleme şekille sınırlı tutulmuş ve şekle aykırılık bulunmamıştır.

Yukarıda, anayasanın engellediği sonuca anayasayı değiştirerek gitmenin, anayasal değişimin suistimali olduğundan söz edildi. Bu bağlamda T.C. Anayasası’nda yapılan iki değişiklik tartışılabilir. Birincisi, 2008 yılında yapılan ve Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilen değişikliktir. AYM’nin dini amaçlı kıyafetlerin serbest bırakılmasını düzenleyen yasalarla ilgili (E.1989/1, K.1989/12 tarih ve 07.03.1989 tarihli ve E.1990/36, K.1991/8 sayı ve 09.04.1991 tarihli) kararları sebebiyle konu anayasa değişikliği ile düzenlenmek istenmiş ve bu yönde 5735 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul edilmiştir. Ne var ki AYM, anayasa değişikliğine ilişkin bu kanunu iptal etmiştir. Bu karar, anayasaya aykırı anayasa değişiklikleri doktrini doğrultusunda verilmiştir (Roznai & Yolcu, 2012). Fakat burada kurucu iktidar yetkisinin suistimalinden söz edilebilir mi? Başka bir deyimle, AYM’yi iptale götüren gerekçe liberal anayasacılıkla bağdaşmayan bir değişikliğin yapılması mıydı? Eğer değişiklik, özgürlükleri anayasanın bütünü (ruhu) ile bağdaşmayacak şekilde sınırlandıran, güçler ayrılığını manipüle eden bir değişiklik olsaydı anayasa değişikliğinin suistimalinden söz edilebilirdi.

Aksi yöndeki yani özgürlükleri genişleten değişiklikler ise kurucu iktidar yetkisinin suistimali değildir. 2008 yılındaki anayasa değişikliği özgürlüklerin kapsamını genişlettiğinden kurucu iktidar yetkisinin suistimali olarak görülemez.

İkincisi, 2016 yılında 6718 sayılı kanunla yapılan değişikliktir. Değişikliğin yasama dokunulmazlığının mahiyetine aykırı olması, tali kuruculuk yetkisinin suistimali olarak görülebilir. Yasaların olması gereken genelliği ve soyutluğu özelliklerini içermemesi, geçici nitelikte ve spesifik olaylara yönelik olması da bahsedilen suistimal kapsamında (Roznai, 2023). Değişikliğin siyasi saiklerle yapılması sebebiyle anayasanın bütününe hakim olan ruhla ve yasama dokunulmazlığının mahiyetiyle bağdaşmaz bulunması, bu suretle iptali tartışılabilir (Özbudun, 2018). Yukarıda anılan karardan farklı olarak bu defa AYM, denetim yetkisinin 148. maddede sayılan unsurlarla sınırlı olduğu gerekçesiyle talebi reddetmiştir (AYM, E.2016/54, K.2016/17, 3.6.2016). Diğer taraftan Anayasa Mahkemesi'nin anayasal yetkilerinin sınırlarında kalması bağlamında bu değişikliği esastan denetlememesi olumlu görülebilir. Zira AYM'nin esasa girerek 2008 yılında 5735 sayılı kanunla getirilmek istenen başörtüsü serbestliği yönündeki değişikliği iptal etmesinin travmatik etkisi unutulamaz. Anayasa Mahkemesi'nin 2010'lu yıllara kadar anayasa değişikliklerini ve parlamento kararlarını denetlemesi, siyasi partilerin kapatılmasındaki vesayetçi yaklaşımı yargısal aktivizm ürünü olarak görülmekteydi (Özbudun, 2024).

Türkiye'de anayasal değişim sürecinde 1982 Anayasası'nı en kapsamlı şekilde değiştiren 6771 sayılı kanun 2017 yılında kabul edilmiştir. Bu değişiklik, denge-denetim mekanizmalarını zayıflattığı, 1987 yılında başlayan özgürlük seyrinden saptığı yönünde görülüyor (Özbudun, 2018; Yokuş, 2020). Venedik Komisyonu da bu değişikliği otoriterleşme yönünde belirlemiştir (Venedik Komisyonu, 2017). Dolayısıyla 2017 yılındaki anayasa değişikliği anayasal değişimin suistimaline örnek gösterilebilir. Özellikle yasama-yürütme ilişkisi ve yargısal denetim boyutlarında bütçe, TBMM'nin denetim yetkisi (genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması, yazılı soru), cumhurbaşkanlığı kararnameleri, atamalar, seçimlerin yenilenmesi konuları 2017 yılındaki anayasa değişikliğinin tartışmalı içeriğidir. Dahası anayasa referandumunun olağanüstü hal sürecinde ve kutuplaşma içinde gerçekleşmesi, içeriğin yanında yöntemin de tartışılması sonucunu doğurmuştur.

2010 yılındaki anayasa değişikliği ile Anayasa Mahkemesi'nin yapısı değişmiş ve bireysel başvuru yolu kabul edilerek Mahkeme özgürlükler mahkemesi olmak yönünde evrilmiştir. AYM'nin hak eksenli yorumu benimsemesi bu konuda önemli bir faktördür. Özellikle bireysel başvuru kararlarında 10 yıl gibi kısa bir süre içinde Mahkeme, anayasacılık anlayışıyla bağdaşır bir yorumu kurumsallaştırabilmiştir. Bunda, bireysel başvurunun başlamasından kısa süre önce göreve gelen ve 2015

yılından itibaren Mahkeme'nin başkanı seçilen Zühtü Arslan'ın rolü yadsınamaz. Öte yandan, bireysel başvuruyla birlikte belirlenen standardın ne ölçüde korunacağı da ilerleyen zamanda görülecektir.

Özgürlük temelli bu yeni yorum anayasal değişimde “Anayasa Mahkemesi etkisi” olarak belirtilebilir. Zühtü Arslan, otoriterleşme yönündeki ters dalgalanma karşısında anayasanın nihai yorumcusu Anayasa Mahkemesi'nin hak eksenli yorumunun diğer mahkemeler tarafından da benimsenmesinin önemine işaret ediyor (Arslan, 2023; aksi yönde Tecimer, 2023). Anayasa Mahkemesi'nin içtihat değişikliği ile örneğin laiklik ilkesi, katı laiklik modelinden esnek laiklik modeli çerçevesinde yorumlanmaya başlamıştır. Bireysel başvurunun kabulünden önce laiklik ilkesi başörtüsünün yasaklanmasında sınırlama sebebi olarak görülürken hak eksenli yaklaşımın benimsenmesiyle birlikte dini özgürlüklerin dayanağı ve ayrımcılık yasağı bağlamında değerlendirilmiştir. Başka bir deyimle, özgürlüğün asıl sınırlamanın istisna olduğu yaklaşımı, sınırlamaya ilişkin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihadı ile ortaya konulan üçlü testin uygulanması söz konusu olmuştur (Arslan, 2024). Sadece başörtüsü konusunda değil, dini azınlıklar, infaz kurumunda bulunanların dini özgürlükleri gibi pek çok alanda laiklik ilkesinin din ve vicdan özgürlüğünün güvencesi olduğu yönünde bir yorum AYM tarafından benimsenmiştir.

Benzer şekilde ifade özgürlüğünün kapsamı AİHM kararlarıyla da örtüşür şekilde belirlenmiştir. Bu çerçevede Youtube ve Wikipedia gibi kararlar, demokratik toplumun temel değeri olarak görülen ifade özgürlüğünün özgürlükçü bir yaklaşımla değerlendirildiği kararlar olarak anılabilir. Keza yaşam hakkı, kötü muamele yasağı gibi hakların kapsamı özgürlük-güvenlik dengesinde özgürlükçü bir yaklaşımla ve AİHM standardıyla bağdaşır içerikte belirlenmiştir. En çok başvurunun yapıldığı usulî bir hak olan adil yargılanma hakkının kapsamı (özellikle makul sürede yargılanma hakkı açısından), “geciken adalet, adalet değildir” yaklaşımı çerçevesinde belirlenmiştir². Dolayısıyla bireysel başvuru sonrasında anayasal hakların kapsamı bir bütün olarak özgürlükçü bir standartla ortaya çıkmıştır. Bu standart bütün hukuk dallarının anayasallaşması ve hukukun her bahsinin insan haklarıyla ilişkilendirilmesi gibi anayasacılığın temel bir ilkesiyle kesişimi ortaya çıkarmıştır (Gözler, 2020). Dahası özgürlükler için anayasal bir kapsam ve standart belirlenmiş, daha önce teorik olarak sayılan özgürlükler pratiğe aktararak anayasal bir anlama kavuşmuştur.

2 Bu yönde bazı kararlar şunlar: (Ali Karaman, B. No: 2021/42859, 4.7.2022), (Şeyhmus Kılıç ve diğerleri, B. No: 2018/25154, 29.6.2021), (İsmet İnanç ve diğerleri, B. No: 2020/25845, 31.12.2020).

AYM maddi açıdan AİHM içtihadı ile uyum sağlamasının yanında, AİHM kararlarının uygulanmasını sağlaması yönüyle de AİHM standardının benimsenmesine ve hakkın korunmasına hizmet etmektedir. Bu yönde AİHM'nin ihlal kararlarının gereğinin yerine getirilip getirilmediği AYM tarafından denetlenmektedir³. Dahası AİHM kararına rağmen yargılamanın yenilenmemesi halinde ihlal kararı verilerek AİHM kararlarının bağlayıcılığı iç hukuk mekanizması olarak AYM tarafından teyit edilmektedir⁴. Esasında AİHM kararlarının gereğinin yerine getirilmesi de anayasal ve yasal bir zorunluluk olmakla birlikte, zaman zaman egemenlik ve güvenlik gibi gerekçelerle bu kararların gereğinin yapılmayabileceği gibi birtakım argümanlar ortaya atılıyor. Bunun bir ileri adımı daha önce egemenlik gerekçesi ile AİHM için söylenirken nihayet AYM için de benzer iddiaların ortaya atılması olmuştur.

Yakın zamana kadar bu konuda daha sınırlı düzeyde kalmakla birlikte 2023 yılında Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi arasında kriz olarak kamuoyuna yansıyan ve Anayasa Mahkemesi'nin Şerafettin Can Atalay (2) kararına uyulmamasından kaynaklanan sorun, insan haklarının korunması ve hukuk devleti ilkesine olan güveni sarsacak niteliktedir. Sonrasında Anayasa Mahkemesi'nin varlığı da siyasi tartışmalarda yer bulmuştur. Yüksek mahkemeler arasındaki kriz yargı mercilerinin tutarlılığının ve öngörülebilirliğinin sarsıldığı "yargısal anarşiyi" (*judicial anarchy*) andırmıştır. Anayasa'nın farklı şekillerde yorumlanabileceği kabul edilse bile AYM kararına rağmen ihlalin sonuçlarının ortadan kaldırılmaması, özgürlükçü anlayışla bağdaşmaz. AYM bu durumu şu şekilde belirtiyor:

Anayasa'nın 153. maddesinde yer alan ve Anayasa Mahkemesi kararlarının bağlayıcı olduğuna dair herhangi bir istisnası bulunmayan hükmün hukukun bütünüyle alakalı tutarlı kararlar almayı ve böylece yargısal bütünlüğü de sağlamayı tüm hukuk uygulayıcılarına şart koştuğu açıktır. Bu ilke uyarınca mahkemeler ve kamu gücünü kullanan diğer organlar, Anayasa Mahkemesi kararlarını uygulamaktan veya gereğini yerine getirmekten hiçbir şekilde kaçınamaz. Türlü bahaneler ve hukuk tanımaz tutum ve davranışlarla Anayasa'yı koruma ve anayasal kurallara sadakat gösterme yükümlülüğü bulunan mahkemelerin ve kamu gücünü kullanan diğer organların, bireylerin temel hak ve özgürlüklerinin ihlal edilmesine ve mevcut ihlallerin sürdürülmesine neden olacak şekilde, Anayasa'nın öngördüğü hukuk düzenine karşı koyma anlamına gelen keyfi kararlara hiçbir hukuk sisteminde müsaade edilemez. (Şerafettin Can Atalay (3) [GK], B. No: 2023/99744, 21.12.2023, § 68).

3 Bu yönde bazı kararlar şunlar: (İnanç Yamaç, B. No: 2020/26067, 16.6.2022), (İsa Kaya, B. No: 2020/13050, 16.6.2022), (Abdullah Altun, B. No: 2014/2894, 17.7.2018).

4 Bu yönde bazı kararlar şunlar: (Laleş Çeliker, B. No: 2013/8413, 21.4.2016, § ...), (Şehmus Yıldız ve Muhyedin Sevinç, B. No: 2014/4954, 8.6.2016, § ...), (Mehmet Dursun ve diğerleri, B. No: 2014/2196, 14.9.2017).

Bahsedilen tartışmanın odağında anayasal bir hakkın sınırlanmasının “kanuna dayanması” ilkesi yatıyor. AİHM’den farklı olarak AYM anayasal hakları sınırlamada dayandığı kanunu sadece maddi kriter çerçevesinde değil, aynı zamanda şekli kriter çerçevesinde tanımlıyor. Bu açıdan özgürlüğe müdahaleye dayanak olan normun açık, belirli, ulaşılabilir ve kesin nitelikte olması yeterli değil; ayrıca TBMM tarafından kanun adında yapılmış bir işlem olması gerekir. Şüphesiz bu yaklaşım özgürlükler açısından daha kapsamlı bir koruma ortaya çıkarır. Nitekim AYM’yi Tuğba Arslan başvurusunda (Tuğba Arslan [GK], B. No: 2014/256, 25.6.2014) ihlal sonucuna ulaştıran ve AİHM’ye göre daha kapsamlı bir güvencenin ortaya çıkmasını sağlayan yaklaşım buydu. Dolayısıyla Ömer Faruk Gergerlioğlu ve Şerafettin Can Atalay (2) başvurusunda olduğu gibi AYM’ye göre (Anayasanın 83/2. maddesinin 14. maddeye yaptığı atıfla burada öngörülen suçlardan dolayı) yasama dokunulmazlığının istisnası olan suçlar kanun ile ayrıca ve açıkça düzenlenmedikçe kişi özgürlüğü ve güvenliği hakkı ile seçme ve seçilme hakkını ihlal eder (Ömer Faruk Gergerlioğlu [GK], B. No: 2019/10634, 1.7.2021; Şerafettin Can Atalay (2) [GK], B. No: 2023/53898, 25.10.2023). Anayasayı sadece AYM değil, Anayasaya uymak zorunda olan tüm kişi ve kurumlar yorumlayabilir. Dolayısıyla yargı mercilerinin ve bu arada Yargıtay’ın bu suçların hangi suçlar olduğunu belirlemesi mümkündür ve bu AİHM içtihadı ile çelişmez. Zira yukarıda belirtildiği gibi AİHM kanuna dayanma kriterini geniş yorumluyor. Ne var ki anayasal bir hüküm son olarak AYM tarafından yorumlandıktan ve önceki durum ihlal olarak değerlendirildikten sonra diğer kurumların ve yargı mercilerinin buna uyması gerekir. Kararın isabetinin tartışılması ile kararın gereğinin yerine getirilmesi birbirinden farklı durumlardır. Hukuk devletinde kararın gereğinin yerine getirilmesinin istisnası düşünülemez.

Bir konuda Anayasa Mahkemesi norm denetimi veya bireysel başvuru sonucunda karar verdiğinde, aynı konuda yapılabilecek diğer yorumlar karşısında Anayasa Mahkemesi’nin yorumu geçerlidir. Zira en üst norm olan anayasanın nihai yorumcusu da Anayasa Mahkemesi’dir. Bu durum, kuşkusuz, Anayasa Mahkemesi’nin her konuda görevli olduğunu değil; görevli olduğu konudaki kararını ifade ediyor. Anayasanın 153. maddesinin son fıkrası bunu açık bir şekilde belirtiyor. Aynı konudaki yorum farklarına rağmen Anayasa Mahkemesi karar verdikten sonra tüm kişi ve kurumlar, yasama, yürütme ve yargı mercileri Anayasa Mahkemesi kararına göre hareket etmelidir. Kararın içeriği özgürlüğü, gereğinin yerine getirilmesi ise özgürlüğün yanında hukuk devleti ilkesini güvence altına alıyor. Bu sebeple bireysel başvuru kararının gereğinin yerine getirilmemesi, anayasanın uygulanmaması anlamına gelir ve anayasal yozlaşma kapsamındadır.

Bireysel başvuru, olağanüstü bir kanun yolu olarak çoğunlukla temyiz incelemesinden sonra yapılır ve ihlalin giderilebilmesi için çoğu kez yeniden

yargılamanın yapılmasını gerektirir. İhlalin mahkeme kararından kaynaklandığı durumlarda AYM'nin yeniden yargılama kararı vermesi ve bu kararın mahiyeti şu şekilde belirtiliyor:

Anayasa Mahkemesi, ihlalin mahkeme kararından kaynaklandığı durumlarda 6216 sayılı Kanun'un 50. maddesinin (2) numaralı fıkrası uyarınca ihlalin ve sonuçlarının ortadan kaldırılması için yeniden yargılama yapılmak üzere kararın bir örneğinin ilgili mahkemeye gönderilmesine hükmeder. Anılan yasal düzenleme, usul hukukumuzdaki benzer hukuki kurumlardan farklı olarak ihlali ortadan kaldırmak amacıyla yeniden yargılama sonucunu doğuran ve bireysel başvuruya özgülenen bir giderim yolunu öngörmektedir. Bu nedenle Anayasa Mahkemesi tarafından ihlal kararına bağlı olarak yeniden yargılama kararı verildiğinde usul hukukundaki yargılamanın yenilenmesi kurumundan farklı olarak ilgili mahkemenin yeniden yargılama sebebinin varlığını kabul hususunda herhangi bir takdir yetkisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir karar üzerine ilgili mahkemenin yasal yükümlülüğü, Anayasa Mahkemesi'nin ihlal kararında belirttiği doğrultuda devam eden ihlalin sonuçlarını gidermek üzere gereken işlemleri yerine getirmektedir. (Ali Oğuz (2), B. No: 2019/2285, 15.3.2022, § 48).

Yargılamanın yenilenmesine hükmedilmesi halinde başvuranın talebi de gerekmemektedir:

Ayrıca Anayasa Mahkemesi'nce yargılamanın yenilenmesine hükmedilen hallerde derece mahkemesinin yeniden yargılamaya karar vermesi için lehine ihlal kararı verilenin veya ilgili başka kişi veya kişilerin talepte bulunması gerekmemektedir. Derece mahkemesi Anayasa Mahkemesi kararı kendisine ulaşır ulaşmaz -ilgili usul kanunlarında düzenlenen yargılamanın yenilenmesi kurumundan farklı olarak- taraflarca başvuru yapılmasını beklemeksizin yeniden yargılama yapmak yükümlülüğündedir. Dolayısıyla Anayasa Mahkemesi'nin ihlal kararının gereği olarak yeniden yargılama yapılacak hallerde usul hukukundaki yargılamanın yenilenmesi kurumundan farklı olarak bir kabule değerlik incelemesi aşaması da bulunmamaktadır. (Aliğül Alkaya ve diğerleri (2), B. No: 2016/12506, 7.11.2019, § 58).

Dolayısıyla ihlalin giderilmesi için yeniden yargılamaya hükmedilen durumda derece mahkemesinin direnmesi veya dosyayı bir üst mahkemeye göndermesi düşünülemez, derece mahkemesinin bu konuda bir takdir yetkisi bulunmamaktadır. Yargıtay 3. Daire kararı ise AYM kararına uyulmaması yönünde Türk hukukunda verilmesi mümkün olmayacak nitelikte bir karardır. Esasında Yargıtay Ceza Genel Kurulu'nun ve Yargıtay 3. Dairenin müstakar kararları AYM kararlarının bağlayıcılığını yukarıda belirttiğimiz şekilde ortaya koymaktadır: *Anayasa Mahkemesi'nin diğer kararları gibi bireysel başvuruları inceleyen Bölüm kararları da yasama, yürütme ve yargı organlarını, idare makamlarını, gerçek ve tüzel kişileri bağlamaktadır.* (Şerafettin Can Atalay (3) [GK], B. No: 2023/99744, 21.12.2023, § 64).

Siyasi tartışmaların söz konusu olduğu durumlarda yargı mercilerinin ve diğer devlet kurumlarının daha öncekinden farklı hareket ederek Anayasa Mahkemesi kararlarına uymaması ve krize sebep olması, hukuka güveni sarsar. Şerafettin Can Atalay (2) kararında ihlal kararı kendisine gönderilen ilk derece mahkemesi yeniden yargılamaya başlamamış, dosyayı Yargıtay 3. Daireye göndermiştir. Daire ise AYM'nin ihlal kararına hukuki değer ve geçerlilik izafe edilemeyeceği, AYM kararına uyulmaması, ihlal yönünde oy kullanan AYM üyeleri hakkında suç duyurusunda bulunulması yönünde bir karar vermiştir. Anılan karara yönelik yapılan Şerafettin Can Atalay (3) başvurusunda ise kişi özgürlüğü ve güvenliği, seçme ve seçilme haklarının yanında bireysel başvuru hakkının da ihlal edildiği yönünde bir karar verilmiştir. Ne var ki hem ilk derece mahkemesi hem de Yargıtay 3. Daire, önceki kararlarıyla benzer şekilde hareket etmiş, sonrasında TBMM tarafından kesin hüküm nedeniyle ilgilinin milletvekilliğinin düşmesi Genel Kurul'a bildirilmiştir.

Var olandan daha özgürlükçü bir anayasal düzen anayasa değişikliği veya anayasanın özgürlükçü yorumu yoluyla kurulabilir (Boyar, 2021). Her iki yol da anayasal değişimin farklı yönleridir. Türkiye'de 2010 yılındaki anayasa değişikliği ile AYM'ye bireysel başvuru yapılabilmesi, anayasa değişikliği; anayasanın hak eksenli yorumu ise yorum yoluyla anayasal değişimin göstergeleridir. Anayasa Mahkemesi'nin özellikle bireysel başvuru kararlarıyla hak ve özgürlükler yönünde geliştirdiği standardın korunması, Anayasa Mahkemesi'nin norm denetimi vasıtasıyla Anayasa'ya aykırı yasa ve cumhurbaşkanlığı kararnamelerini iptal etmesi ve bu bağlamda kendini sınırlamaması hukuk devletinin korunmasına hizmet eder. Anayasa Mahkemesi vasıtasıyla Türkiye'de anayasal kurumların içeriği özgürlük yönünde dönüşüme uğramıştır. Bu kazanımın sürdürülmesi liberal demokrasinin korunmasına hizmet eder.

Sonuç

Çağdaş otoriterizmler, liberal demokrasinin birçok unsurunu görünüşte barındırmasına rağmen bunların erozyona uğra(tıl)dığı rejimlerdir. Anayasa, güçler ayrılığı, temel haklar ve seçimlerin belirli aralıklarla yapılması gibi anayasal demokrasinin temel unsurlarıyla bu devletlerde karşılaşılmaktadır. Ne var ki, anayasal güçler ayrılığının özellikle yürütme lehine bozulmuş olması, hukuk güvenliğinin olmaması, muhalefet ve eleştirinin sınırlandırılmış olması, seçimlerin eşit koşullarda yapılmaması ve yargısal denetimin sınırlılığı yönündeki bozulmalar anayasal demokrasinin temel unsurlarının yozlaştığını gösterir. Bahsedilen yozlaşmanın anayasal değişimi de içermesi kaçınılmazdır. Popülizm, demagoji ve meşruiyet görüntüsü çağdaş otoriterizmle anılan rejimlerin ortak özellikleridir. Bu sebeple bu tür rejimlerin anayasal değişime ilişkin süreci de yozlaştırdığı görülür.

Çalışmada, amacı kurumlara istikrar vermek ve özgürlükleri korumak olması gereken anayasa siyasetinin bu amacından sapmasının otoriterleşmeye hizmet edeceği sonucuna varılmıştır. Anayasal değişimin amacından sapması iktidarı istikrarsızlaştırır, otorite ve özgürlük dengesinde özgürlükler aleyhine sonuç doğurur. Liberal anayasal demokrasinin diğer unsurlarında olduğu gibi anayasal değişimin suistimali de otoriterleşmeye zemin hazırlar. Zira burada anayasal değişim olağan bir süreç olmaktan çıkmış, araçsallaştırılmıştır.

Anayasanın üstünlüğü ilkesi, özgürlük yönünde anayasal değişim, devlet organlarının sınırlandırılması bir bütün olarak anayasacılıkla ilgili kurumlardır. Türkiye’de anayasal değişimle ilgili olarak -tali kuruculuk bağlamında- TBMM’nin yanında AYM’nin konumu yadsınamaz. Halihazırda Anayasa Mahkemesi, küresel ölçekte tartışılan anayasal yozlaşmanın karşısında, Türkiye’de norm denetimi yoluyla denge ve denetim fonksiyonunu, bireysel başvurular çerçevesinde verdiği kararlar ile de hak ve özgürlüklerin korunması fonksiyonunu yerine getiriyor. Anayasa Mahkemesi’nin bu yönde açtığı çığırın hem Mahkeme’nin kendi kendini sınırlama yoluna girmeyerek, özgürlükçü standardını koruyarak hem de AYM kararlarının uygulanması suretiyle devam ettirilmesi gerekir.

AYM, anayasa değişiklikleriyle ilgili kararlarının yanında, anayasayı norm denetimi ve özellikle bireysel başvuru çerçevesinde yorumladığı kararlarla siyasi ve hukuki alanda belirleyici bir fonksiyona sahiptir. Bu bağlamda, AYM’nin anayasal kurumları özgürlük yönünde yorumlamasının yaşayan anayasa anlayışının sonucu olduğu söylenebilir. Kararların özgürlük yönünde olmasının yanında özellikle kamuoyunun gündemini meşgul eden başvurularda diğer mahkemeler ve idare tarafından kararların gereklerinin yerine getirilmesi de hukuk devleti ilkesinin gereğidir. Kararın eleştirilebilir olması ile yerine getirilmemesi birbirine karıştırılmamalıdır. Aksi durum, anayasanın uygulanmaması anlamına gelir. Anayasanın uygulanmaması aslında bumerang etkisiyle anayasal değişimin istismarını doğurur. Zira madalyonun iki yüzü var: Ya anayasaya uyulur ya da anayasa -kendimize- uydurulur.

Abuse of Constitutional Change and Authoritarianism: An Interpretation through the Constitutional Court

Abdulkadir Yıldız

When conducted in accordance with democratic principles, amending a constitution serves as a vital instrument for addressing societal transformation and ensuring the continued relevance of government structures. Amendments reflect the dynamic relationship between law and society by allowing constitutional frameworks to adapt to new challenges while upholding fundamental rights and freedoms. However, constitutional change is not immune to exploitation. In many contexts, these alterations are abused by political elites for eroding democratic norms, consolidating authoritarian rule, and undermining the principles of the rule of law. This research focuses on the abuse of constitutional change and its role in fostering authoritarianism with a particular emphasis on the role of the Turkish Constitutional Court.

Methodology

This article seeks to analyze the intersection of constitutional change and authoritarianism through the lens of the Turkish Constitutional Court. The primary objectives are to analyze the role of the Turkish Constitutional Court in legitimizing and resisting these changes and to explore the broader implications of Türkiye's experience for the theory and practice of constitutionalism in authoritarian contexts.

@ Accoc. Prof., Necmettin Erbakan University, akadiyildiz@erbakan.edu.tr

id <https://orcid.org/0000-0002-6262-7090>

DOI: 10.12658/M0763
insan & toplum, 2025.
insanvetoplum.org

Received: 28.10.2024
Revised: 28.11.2024
Accepted: 06.01.2025
Online First: 20.03.2025

The research adopts a qualitative approach to draw on case studies regarding key constitutional amendments in Türkiye, including the 2010 judicial reforms and the 2017 transition to a presidential system. The analysis is grounded in a review of the rulings of the Turkish Constitutional Court, constitutional texts, and political discourse. By situating these developments within the broader literature on the abuses of constitutionalism and authoritarianism, the article offers a critical interpretation of Türkiye's constitutional trajectory.

Constitutionalism and Its Abuse

Constitutionalism is traditionally understood as the framework of principles and practices limiting government power and protecting individual rights. It embodies the idea of a higher law that restricts arbitrary rule. However, the concept of constitutionalism has been challenged by practices that exploit constitutional mechanisms for undemocratic ends. Scholars such as Landau (2013) and Huq and Ginsburg (2018) have highlighted the phenomenon of abusive constitutionalism, where formal legal processes such as constitutional amendments or judicial interpretations are weaponized to entrench authoritarianism. In other words, constitutional change is a method associated with constitutionalism that has been utilized to transform democratic regimes to authoritarian ones. This situation has been described as a “fraud upon the constitution” and involves achieving an ostensibly constitutional outcome through improper means (Gözler, 2020, p. 160; Roznai, 2023, p. 56).

While autocrats in the 20th century were known for dismantling liberal institutions and the widespread violations of human rights, contemporary autocrats in the 21st century have instrumentalized laws, constitutional amendments, and institutional reforms (Scheppele, 2018, pp. 574–575; Ginsburg & Huq, 2018, p. 34; Gutmann & Voigt, 2023, p. 378). One key difference between the two centuries is the rollback of democratic standards predominantly by elected officials (Ginsburg & Huq, 2018, p. 31). In such regimes, the constitution serves as “window dressing” that obscures institutions and reflects the hypocrisy of the regime (Ginsburg & Simpsen, 2014, p. 12). Elections have become far removed from their function in constitutional democracies, with authoritarian regimes instead using elections to gauge the extent to which their policies have been accepted (Tushnet, 2015, p. 441).

Constitutional changes aimed at authoritarianism render institutions such as constitutional review, government financial oversight, legislative checks, independent regulatory bodies, and judicial independence dysfunctional. As a result, constitutional structures are transformed in ways that personalize the use of power, promote nepotism, destabilize the balance of power between government and opposition,

and eliminate intraparty democracy. In presidential and semi-presidential systems, political leaders gain influence over the formation and dissolution of the legislature (Partlett, 2022, pp. 209, 215). Authoritarianism can also manifest through changes or reinterpretations of presidential term limits or tenure. Additionally, decree powers in presidential systems that cannot be checked or overturned by the legislature are significant indicators of authoritarianism (Gutmann & Voigt, 2023, p. 383).

As the cornerstone of liberal constitutionalism, the principle of the separation of powers loses its meaning in this process, and the mechanisms of checks and balances deteriorate. In such regimes, constitutional amendments can be used as tools to silence or intimidate opponents, often under the guise of fulfilling certain political objectives. In other words, the campaigns, elections, and voting processes involved in amending a constitution may take on a retributive purpose and content driven by a spirit of revenge rather than of democratic deliberation.

Constitutional Change in Türkiye and the Constitutional Court

Türkiye's tumultuous 150-year-long democratic tradition has yet to culminate in a regime fully aligned with the principles of liberal constitutionalism. At various times, its constitutional democracy has lacked either constitutionalism, democratic dimensions, or both. The *Kanun-ı Esasi* [The Ottoman Constitution], as well as the 1921 and 1924 *Teşkilat-ı Esasiye Kanunu* [Constitutional Laws], failed to establish a system of guaranteed liberties grounded in the separation of powers. During Türkiye's Republic period, the single-party regime was followed by a tutelary democracy approach that was embedded in the 1961 and 1982 Constitutions.

Beginning in the early 1990s, the 1982 Constitution witnessed an expansion of freedoms, with political developments unfolding by the 2000s that enabled elected officials (i.e., the government) to consolidate their power (Daly, 2022, pp. 1082–1083). The constitutional amendments in 1995, 2001, and 2004 in particular introduced changes related to rights and freedoms, thus marking progress in democracy and liberty. The constitutional amendment in 2010, which allowed for individual applications to the Constitutional Court, is an example of constitutional change, whereas the previous rights-based interpretations of the constitution had represented a form of constitutional change through judicial interpretation.

However, to view this trajectory as entirely linear would be a mistake. For instance, the 2017 Constitutional Referendum, which replaced Türkiye's parliamentary system with a presidential one, is a striking example of unprecedented power concentrated in the hands of the president, weakening traditional checks and balances. While constitutional amendments have been added, they have not always been properly

implemented. Obstacles and crises have emerged that highlight the discrepancy between constitutional changes and their practical application. One such crisis occurred in 2023, when a conflict arose between the Court of Cassation and the Constitutional Court regarding the case of Şerafettin Can Atalay (2). The crisis between the high courts resembled judicial anarchy, and this situation shook the consistency and predictability of the judiciary.

Preserving the standards the Constitutional Court has developed, particularly through its decisions on individual applications concerning rights and freedoms, serves to protect the rule of law. Through the Constitutional Court, Türkiye's constitutional institutions have undergone a transformation toward greater liberties, and maintaining these achievements contributes to preserving its liberal democracy.

While the Constitutional Court has made significant decisions favoring liberties, how other courts and administrative bodies fulfill these decisions, particularly in high-profile cases that capture public attention, is also essential for upholding the rule of law. The distinction between the ability to criticize a decision and the failure to implement it must not be overlooked. In particular, the failure to implement a decision equates to failing to uphold the constitution. Such a neglect of a constitutional application may also result in the abuse of constitutional change.

Kaynakça

- Albert, R. (2017). Quasi-constitutional amendments. *Buffalo Law Review*, 65(4), 739-770.
- Arslan, Z. (2023). Anayasa mahkemesinin hak- eksenli yorumu, https://anayasa.gov.tr/tr/baskan/eski-baskanlarin-konusmaları/zuhtu-arslan/konusmalar/anayasa-mahkemesinin-hak-eksenli-yorumu/#_ftn3 (Erişim tarihi: 11.7.2024).
- Bakırcı, F. (2021). *Kuruluşundan günümüze TBMM'nin denetim yetkisinin sönümlenmesi*. Lykeion.
- Bernal, C. (2014). Foreword-informal constitutional change: A critical introduction and appraisal. *The American Journal of Comparative Law*, 62(3), 493-513.
- Boyar, O. (2021). *Anayasal yoruma giriş*. On İki Levha.
- Callais, J. T. & Young A. T. (2024). Revolutionary constitutions: Are they revolutionary in terms of constitutional design?. *Public Choice*, 200(3-4), 423-455.
- Daly, T. G. (2022). "Good" court-packing? The paradoxes of constitutional repair in contexts of democratic decay. *German Law Journal*, 23, 1071-1103.
- Democracy-Index-2023-Final-report.pdf (eiu.com) (Erişim tarihi: 29.7.2024).
- DI-final-version-report.pdf (eiu.com) (Erişim tarihi: 6.5.2023).
- Doyle, O. (2017). Informal constitutional change. *Buffalo Law Review*, 65(4), 1021-1038.
- Eren, A. (2023). *Anayasa hukuku dersleri*. Seçkin.
- Evran Topuzkanamış, Ş. (2020). *Karşılaştırmalı anayasa hukukunda halka ait anayasacılık*. On İki Levha.
- Fournier, T. (2020). The constitutional legitimation of authoritarian regimes - A comparative analysis of apartheid South Africa and communist Hungary, *EUI Working Papers*, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3584434 (Erişim tarihi: 4.8.2024).

- Gerken, H. K. (2007). The hydraulics of constitutional reform: A skeptical response to our undemocratic constitution. *Drake Law Review*, 55(4), 925-943.
- Ginsburg T. & Simpsen A. (2014). Introduction, chapter 1 of constitutions in authoritarian regimes. *University of Chicago Public Law & Legal Theory Working Paper*, 468, 1-30.
- Ginsburg, T. & Huq A. Z. (2018). *How to save a constitutional democracy*. The University of Chicago Press.
- Gönenç, L. (2013). Anayasal değişim. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 62/4, 1063-1086.
- Gözler, K. (2020). *Anayasa hukukunun genel teorisi*. C. 1. Ekin.
- Gözler, K. (2018). *Türk anayasa hukuku dersleri*. Ekin.
- Graber, M. A. (2013). *A new introduction to American constitutionalism*. Oxford Academic.
- Gutmann, J. & Voigt S. (2023). Militant constitutionalism: A promising concept to make constitutional backsliding less likely?. *Public Choice*, 195(3-4), 377-404.
- Harel, A. & Shinar A. (2023). Two concepts of constitutional legitimacy. *Global Constitutionalism*, 12(1), 80-105.
- Isiksel, T. (2013). Between text and context: Turkey's tradition of authoritarian constitutionalism. *International Journal of Constitutional Law*, 11(3), 702-726.
- Landau, D. (2013). Abusive constitutionalism. *UC Davis Law Review*, 47(1), 189-260.
- Landau, D. (2018). Populist constitutions. *University of Chicago Law Review*, 85(2), 521-543.
- Landau D. & Dixon R. (2020). Abusive judicial review: Courts against democracy. *Davis Law Review*, 53(3), 1313-1387.
- Law, D. S. & Versteeg, M. (2013). Sham constitutions. *California Law Review*, 101(4), 863-952.
- Levitsky, S. & Way L. (2002). Elections without democracy, the rise of competitive authoritarianism. *Journal of Democracy*, 13(2), 51-65.
- Linz, J. J. (2017). *Totaliter ve otoriter rejimler*. Ergun Özbudun (Çev.). Liberte.
- Madison. (2024). The Federalist Papers: No. 48, https://avalon.law.yale.edu/18th_century/fed48.asp (Erişim tarihi: 4.8.2024).
- Nwokora, Z. (2022). Constitutional design for dynamic democracies: A framework for analysis. *International Journal of Constitutional Law*, 20(2), 580-610.
- Ortega, R. N. (2016). Conceptualizing authoritarian constitutionalism. *Verfassung und Recht in Übersee / Law and Politics in Africa, Asia and Latin America*, 49(4), 339-367.
- Özbudun, E. (2019). *Anayasalcılık ve demokrasi*. Yetkin.
- Özbudun, E. (2024). *Anayasa yargısının Türkiye'nin siyasal sistemindeki yeri*. Prof. Dr. Zühtü Arslan'a armağan. E. Yıldırım, Y. Ş. Hakyemez, M. Şen, Ö. Gedik (Ed.). Anayasa Mahkemesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2016). *Otoriter rejimler, seçimsel demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özbudun, E. (2018). *Türk anayasa hukuku*. Yetkin
- Özbudun, E. & Gençkaya Ö. F. (2010). *Türkiye'de demokratikleşme ve anayasa yapımı politikası*. Doğan Kitap.
- Özkan Güneş, Z. & Uzunpınar Ç. S. (2022). Hukukun araçsallaştırılması yoluyla hukuk devleti ilkesinde aşınma, Avrupa Konseyi ülkelerinden deneyimler. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 71(2), 621-682.
- Partlett, W. (2022). Crown-presidentialism. *International Journal of Constitutional Law*, 20(1), 204-236.
- Roznai, Y. (2023). Clownstitutionalism: Making a joke of the constitution by abuse of constituent power. *Jurídica Ibero*, 15, 51-98.
- Roznai, Y. (2017). *Unconstitutional constitutional amendments: The limits of amendment powers*. Oxford University Press.

- Roznai, Y. & Yolcu S. (2012). An unconstitutional constitutional amendment-The Turkish perspective: A comment on the Turkish constitutional court's headscarf decision. *International Journal of Constitutional Law*, 10(1), 175-207.
- Ruotsi, M. (2024). A doctrinal approach to unconstitutional constitutional amendments: judicial review of constitutional amendments in Sweden. *European Constitutional Law Review*, 20(2), 247-281.
- Scheppele, K. L. (2018). Autocratic legalism. *The University of Chicago Law Review*, 85(2), 545-584.
- Schwartz, A. (2022). The Changing Concepts of the Constitution. *Oxford Journal of Legal Studies*, 1-31.
- Sen, A. (1999). *Development as freedom*. Alfred A. Knopf Inc.
- Şirin, T. (2022). *Türkiye'de anayasal çürüme ve yeni dördüncü erk teorisi: Çürümüş bir şey var Danimarka Krallığında. Türkiye'de ve dünya'da hukuk devletinde aşınma hukukun araçsallaştırılması-belirsizleştirilmesi*. D. Yılmaz, U. Orhan, E. Göztepe (Ed.). On İki Levha.
- Tecimer, C. (2023). Anayasal amnezi: Anayasa mahkemesinin içtihat seçiciliği üzerine bir deneme. www.anayasa.gen.tr/tecimer-4.pdf (Erişim tarihi: 20.7.2024). <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2022/global-expansion-authoritarian-rule> (Erişim tarihi: 12.9.2023).
- Turhan, M. (1994). Anayasa ve anayasacılık. *Amme İdaresi Dergisi*, 27/3, 3-12.
- Tushnet, M. (2015). Authoritarian constitutionalism. *Cornell Law Review*, 100(2), 391-462.
- Versteeg, M. (2018). Popüler olmayan anayasacılık. Şafak Evran Topuzkanamış (Çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 20(1), 125-197.
- Venedik Komisyonu. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD\(2017\)005-tur](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD(2017)005-tur) (Erişim tarihi: 14.12.2024).
- https://www.v-dem.net/documents/29/V-dem_democracyreport2023_lowres.pdf (Erişim tarihi: 29.7.2024).
- Yazıcı, S. (2009). *Yeni bir anayasa hazırlığı ve Türkiye, seçkinlikten toplum sözleşmesine*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, A. (2022). *Anayasa ve anayasacılık bağlamında Arap devrimleri. Arap ayaklanmalarını yeniden düşünmek, süreç ve aktörler*. M. Özcan & M. H. Mercan (Ed.). Küre.
- Yokuş, S. (2020). Özgürlükler Bağlamında 1982 Anayasası'nın Evrimi. *Anayasa Yargısı*, 37(2), 1-30.